

Лео Перуц (1882–1957)
народився у Празі,
в родині єврейського
фабриканта.

1901 року сім'я перебралася до Відня. Юнак вивчав математику й економіку в університетах Відня, отримав диплом Технічного університету, за спеціальністю «Актuarна математика». Працював на підприємстві свого батька й у страховій агенції «Assicurazioni Generali». Письменницьку кар'єру розпочав 1906 року: публікував статті й оповідання у пресі, належав до кола письменників віденського модерну. Брав участь у Першій світовій війні, був поранений у селі Хохонові Галицького району Івано-Франківської області. У період 1918–1928 років написав твори, що принесли йому славу: «Zwischen neun und neun» (1918), «Das Gasthaus zur Kartätsche. Eine Geschichte aus dem alten Österreich» (1920), «Die Geburt des Antichrist» (1921), «Wohin rollst du, Äpfelchen» (1928) та ін. Українське видавництво «Піраміда» видало 2012 року роман цього періоду «Der Meister des jüngsten Tages», в українському перекладі В. Кам'янця – «Майстер судного дня». Згодом виходять романи «St. Petri-Schnee» (1933) та «Der schwedische Reiter» (1936).

1938 року через «аншлус» Австрії до гітлерівської Німеччини Перуц із родиною був змушений емігрувати до Ізраїля. Після тривалої творчої кризи письменник у 1951 році закінчує розпочатий ще 1924-го роман «Nachts unter der steinernen Brücke», що 1953 року виходить друком у Німеччині. Цей роман вважається одним з наймайстерніших творів автора, він перевидався півтора десятка разів і вийшов у перекладах багатьма мовами. Останній роман письменника «Der Judas des Leonardo» опублікований 1959 року.

Під час візиту до австрійського курорту Бад-Ішль 1957 року Лео Перуц помирає. Письменника за правом вважають одним з найцікавіших німецькомовних авторів першої половини XX століття. Його твори надихали Борхеса, Даніель Кельман вважає Перуца великим майстром магічного реалізму. За творами Лео Перуца знято чимало фільмів. У Відні існує премія його імені за найкращий детективний роман року.

ISBN 978-617-614-648-3

9 786176 146483

ЛЕО ПЕРУЦ

УНОЧІ ПІД КАМ'ЯНИМ МОСТОМ

ЛЕО ПЕРУЦ

УНОЧІ ПІД КАМ'ЯНИМ МОСТОМ

Bibliothek der deutschsprachigen Literatur
Бібліотека німецькомовної літератури

Меридіан серця
Meridian des Herzens

Leo Perutz

NACHTS UNTER DER STEINERNEN BRÜCKE

In Dankbarkeit meinem guten Kameraden G. P.

Ins Ukrainische übersetzt von *Halyna Petrosaniak*

Лео Перуц

УНОЧІ ПІД КАМ'ЯНИМ МОСТОМ

Із вдячністю моєму доброму приятелеві Г. Р.

Переклад з німецької *Галини Петросаняк*

УДК 82-3
П 26

Перуц Лео

Уночі під кам'яним мостом / Лео Перуц ; пер. з нім. Галини Петросаняк. – Чернівці : Книги – XXI, 2024. – 248 с.

ISBN 978-617-614-648-3

Історії цього незвичайного, вибудованого з математичною точністю роману супроводжуватимуть своїх читачів довго, бо історії глибокі та ясні, мов богемський криштал. Це порівняння не випадкове, адже в романі йдеться про Богемію, про явне й таємне життя Праги періоду Рудольфа II, імператора Священної Римської імперії, короля Богемії. Історичне тло роману виписане зі знанням справи. Однак пристрасті й мотиви, що керують персонажами, не історичні, вони – позачасові. Спонуки, з яких діють герої і героїні роману, не втратили актуальності, отож читачі приречені на емпатію. Завдяки таланту психолога й блискучому почуттю гумору Лео Перуц створив світ, у складних перипетіях якого не бракує корисливості, нищоти, байдужості й абсурду, але з вами залишаються радість буття, мистецтво, людяність, приязнь і диво кохання.

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та в будь-який спосіб, зокрема електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

© 1975 und 2000 Paul Zsolnay Verlag Ges.m.b.H., Wien

ISBN 978-617-614-648-3

© Книги – XXI, 2024, видання українською мовою

© Галина Петросаняк, 2023, переклад

© Анна Стьопіна, 2023, обкладинка

Переклад присвячую Євгенові Гулевичу, колезі,
який наприкінці 2022 року загинув у бою під Бахмутом

Галина Петросаняк

Зміст

Чума в єврейському кварталі	9
Столування у цісаря	21
Розмова псів	34
Сарабанда	46
Генріх з пекла	59
Поцуплений таляр	76
Уночі під кам'яним мостом	90
Зірка Валенштайна	96
Художник Брабанціо	134
Забутий алхімік	149
Карафка самогону	178
Довірені особи цісаря	189
Тремтливий вогник	208
Ангел Азаель	230
Епілог	236
Відлуння сміху	242

Чума в єврейському кварталі

Восени 1589 року, коли в єврейському кварталі Праги, забираючи дітей, лютувала смерть, вулицею Белелеса, що вела від площі Миколая до єврейського цвинтаря, йшли двоє вбогих блазнів, сивочолих чоловіків, які коротали своє життя, розважаючи гостей по весіллях.

Темніло. Вони обидва охляли від голоду, бо два дні не мали в роті нічого, крім кількох куснів хіба. Часи для блазнів настали темні. Бо в ці дні, коли гнів Божий упав на невинних дітей, у єврейському кварталі не було ані весіль, ані інших забав.

Один з двійки, Копель-Бер, що перевдягався у дикого звіра й викидав кумедні коники, свою кошлату шкуру ще минулого тижня відніс до лихваря Маркуса Копрживи. Інший, Єкеле-Дурник, віддав у заставу свої срібні дзвіночки. Тепер Копель-Бер мав лише одяг і черевики, а в Єкеле-Дурника була ще його скрипка, за яку в ломбарді не хотіли дати ані гроша.

Чоловіки пленталися повільно, бо ще не зовсім стемніло, а їм не хотілося, аби хтось бачив, що вони звертають на цвинтар. Чимало років вони чесною працею заробляли свій щоденний хліб та на потреби шабату – й ось дожилися до того, що змушені були потемки

шукати на могилах мідні пфенінги, які побожні відвідувачі цвинтаря залишали для бідняків.

Коли вони опинилися в кінці вулиці Белелеса й побачили ліворуч стіну цвинтаря, Єске-Дурник зупинився й показав на двері шевця Гersona Халеля:

– Шевцева Квіточка ще напевно не спить. Хочу заграти для неї пісню «Шість років лиш маю, серденько співає», тоді вона вийде надвір і танцюватиме на вулиці.

Копель-Бер пробудився зі свого сну, в якому бачив теплий суп з редьки, з кавалочками м'яса.

– Ти, телепню, – пробубонів він, – коли прийде Месія й уздоровить немічних, ти так і лишишся бевзем. Що мене колише шевцева Квіточка? Що мені з її танців? У мене від голоду всеньке тіло крутить.

– Якщо ти хворий від голоду, то візьми ножа, нагостри його й повісься, – сказав Єске-Дурник і, знявши зі спини скрипку, загравав.

Але скільки не старався, шевцева донечка виходити не хотіла. Опустивши скрипку, Єске-Дурник замислився. А потому, перейшовши вулицю, крізь відчинене вікно заглянув у кімнату шевця.

Там було темно й порожньо, в кімнаті, але з комірчини струменіло світло, і Єске-Дурник побачив шевця та його дружину, що на низьких ослінцях сиділи одне навпроти одного й співали заупокійні молитви по своїй дитині Квіточці, яку вчора поховали.

– Вона померла, – мовив Єске-Дурник, – отак і швець упав з небес на грішну землю... У мене нема нічого, але я б віддав усе, лише б вона ще була жива. Така маленька, та, коли я її бачив, здавалося, ніби в її очах бачу весь світ. Їй було п'ять років, і ось вона вже в сирій землі.

– Коли смерть іде на базар, то скуповує все, – бурмотів Копель-Бер, – нема нічого, що було б їй замале чи задрібне.

Вони рушили далі, тихо промовляючи слова із псалма царя Давида: «Хто живе у сховку Всевишнього, той знайде пристановище в тіні Всемогутнього. Бо він накаже своїм ангелам охороняти тебе на всіх твоїх дорогах. Вони понесуть тебе на руках, щоб не вдарився ти ногою об камінь».

Зовсім стемніло. На небі поміж дощових хмар виднівся блідий місяць. У вуличках стояла така тиша, що було чути плюскіт річки. Боязко, вагаючись, ніби те, що вони збиралися робити, суперечило Божим заповідям, крізь вузьку браму вони ввійшли у сад мертвих.

Мовчазний і нерухомий, він був залитий місячним світлом, ніби таємничий потік Самбатіон, хвилі якого застигають у день Господа. Білі й сірі плити стояли, підпираючи одна одну, наче кожна окремо не могла нести тягара своїх років. Дерев простягали голе віття, мовби очманіло ремствували до хмар і неба.

Єске-Дурник ступав попереду, а Копель-Бер, мов тінь, слідував за ним. Ішли вузькою стежкою поміж кущів жасмину й бузини, аж поки не дісталися до обвітреного надгробка рабі Абігдора. Тут, на могилі великого святого, чиє ім'я було світлом у темряві вигнання, Єске-Дурник знайшов плаский майнський пфенінг, мідний трояк і два волоські галери. Пішов далі, туди, де під явором стояла могильна плита рабина Гедаля, славетного лікаря. Але раптом, схопивши свого супутника за руку, зупинився.

– Чуєш? – прошепотів він. – Ми не самі. Чуєш, як щось шмигає й перешіптується?

– Телепню! – проказав Копель-Бер, що якраз знайшов нерівний богемський гріш і ховав його. – Бовдуре! То вітер здіймає над землею зів'яле листя.

– Копель-Бере, – зашепотів Єске-Дурник, – ти не бачиш, там, на стіні, миготить світло?

– Якщо ти бовдур, – пробурчав Копель-Бер, – то напийся оцту, сідай на палицю і їдь доїти цапів, а мене залиш у спокої. Те, що ти бачиш, – то білі надгробки, їхні відблиски в місячному світлі.

Але враз місяць на небі зник за товстою хмарою, і Копель-Бер побачив, що то не білі надгробки, ні, там, біля самої стіни цвинтаря в повітрі, тримаючись за руки й похитуючись у танку над свіжими могилами, кружляли сяйливі істоти, діти в довгих сорочечках. А над ними, невидимий для людського ока, стояв Господній ангел, що був їм за охоронця.

– Боже, змилуйся наді мною! – простогнав Копель-Бер. – Єске-Дурнику, чи й ти бачиш те саме, що бачу я?

– Слава Творцеві світу, він один творить дива, – прошепотів Єске-Дурник. – Я бачу Квіточку, голубочку, невинність і обох сусідських дітей, що померли тиждень тому, їх я теж бачу.

І тепер, коли вони зрозуміли, що це був потойбічний світ, який відкрився перед їхніми очима, їх охопив жах, вони повернулися й кинулися навтьоки, перестрибуючи через камені й зачіпаючись за гілляччя, падали, підхоплювалися і, не зупиняючись, утікали від своєї смерти, аж поки знов не опинилися на вулиці.

Лише тоді, шукаючи поглядом свого супутника, Єске-Дурник оглянувся.

– Копель-Бере, ти ще живий, ти тут? – запитав він, цокотячи зубами.

– Живий і хвалю свого Творця, – почувся з темряви голос Копель-Бера. – Рука смерти й справді здійнялася була наді мною.

І в тім, що обидва залишилися живими, вони упізнали волю Божу скласти свідчення про те, що бачили.

Ще мить вони стояли в темряві, пошепки перемовляючись, а потому рушили шукати могутнього:

усамітненого у своєму домі верховного рабина, що розумів мову мертвих, чув голоси з глибин і був здатен тлумачити страхітливі знаки Бога.

Він сидів у своїй комірці, схилившись над книжкою таємниць, яку називають «Індрараба», або «Велике зібрання». Заблукавши в незмірності чисел, знаків і могутніх сил, він не чув кроків тих, хто до нього прийшов, і лише коли вони привіталися: «Мир святому світлові!» – його душа повернулася до земного світу з духовної далечі.

І коли очі верховного рабина подивилися на них, вони обидва заговорили, взиваючи до Бога й хвалячи його могутність, і Єске-Дурник, ловлячи подих і сяк-так добираючи слова, почав розповідати, як на цвинтарі його налякало шамотіння, шепотіння і миготіння світла поміж кущами бузини, і переказував, що він сказав тоді Копель-Берові й що той відповів, а коли місяць сховався, вони чітко бачили постаті померлих дітей, що кружляли, танцюючи над могилами.

Верховний рабин, який темними ночами ходив тридцятьма двома таємними дорогами мудрости й завдяки магічним перетворенням пройшов крізь сім брам пізнання, – верховний рабин зрозумів Божий знак. Тепер він знав, що у вуличках єврейського кварталу живе грішник, який таємно чинить гріх, повторюючи його щодня, знову й знову. І через цього грішника в місто прийшла велика моровиця, і через цього грішника душі дітей у своїх могилах не знаходили спокою.

Верховний рабин мовчки дивився перед себе. А тоді підвівся й покинув свою комірку, а коли повернувся, то тримав у правиці миску з крупкою і два коржі, а в лівій руці – невелику мисчину з карбованого срібла, в якій був приправлений яблучний мус, солодка страва Пасхи.

– Пригощайтесь, їжте, – сказав він, показуючи на коржі й крупу. – А коли насититесь, візьміть цю мисочку з мусом і йдіть назад до дитячих могил.

Почувши, що вони мусять удруге йти на цвинтар, чоловіки злякалися. Але верховний рабин продовжував:

– Не бійтеся. Той, через чиє слово постав світ, має владу над живими й мертвими, й діється лише Його воля. Сядете біля могил і чекатимете, поки хтось із дітей не підійде до вас, палаючи бажанням скуштувати солодкої страви, бо душі померлих ще не забули земних харчів. А тоді ви обома руками вхопите дитину за поли сорочки і в ім'я Того, Хто є початком і кінцем, запитаєте, через чий гріх на місто впала велика моровиця.

І рабин промовив над ними священниче благословіння. Страх з них мов рукою зняло: скорившись велінню верховного рабина, вони рішуче підвелися й пішли.

Вони сиділи серед могил, прихилившись до цвинтарного муру, а перед ними на вологій землі стояла мисочка із солодким яблучним мусом. Навколо них панувала тиша й глибока темрява, жодна травинка не ворушилася, із зятого хмарами неба не проникало ані промінчика. І поки вони так сиділи, чекаючи, їх огорнув страх, і Копель-Бер почав розмовляти сам із собою, бо більше не міг зносити тишу.

– Волів би я мати каганець, – сказав він. – Не хочу сидіти тут у темряві. Сьогодні мала би бути повня, але я її не бачу, напевно, якийсь півень запіяв і місяць сховався. Ліпше було б зараз сидіти вдома на запічку. Від землі тягне морозом, він пробирається мені під камізьку, той мороз – мій ворог. Єске-Дурнику, тебе теж морозить, бачу, ти тремтиш. Он під землею сотні покоїв, добротно збудовані, не мають ні вікон, ні дверей.

Морозу до них зась, голоду теж, обидва мусять бути на дворі й розважати один одного. Чи старий, чи малий, чи багатий, чи бідняк – для могили добрий всяк...

Він замовк, останні слова застряли йому в горлі, бо перед ними, залита блідим світлом, стояла шевцева донька, Квіточка, тримаючи в руці срібну мисочку.

– Квіточко! – здавленим голосом промовив Єске-Дурник. – Шкода, що ти мусила відійти! Upізнаєш мене? Я Єске-Дурник, а біля мене сидить Копель-Бер. Пригадуєш, як ти підстрибувала й танцювала, коли я у вуличках грав на своїй скрипці? А як ти сміялася, коли Копель-Бер бігав ніби на чотирьох лапах і показував свої фіглі?

– Усе те, – мовила дитина чужим голосом, – усе те минулося, було дочасним. А тепер я в правді й у вічності, що не має ні початку, ні кінця.

Срібна мисочка впала на землю, а дитина повернулася й хотіла йти назад до свого гурту. І тут Єске-Дурник спам'ятався й пригадав, що його сюди привело. Ухопивши дитину за полу сорочечки, він вигукнув:

– В ім'я Того, Хто є і початком, і кінцем, заклинаю тебе: скажи, зізнайся, через чий гріх на це місто впала велика моровиця.

Якусь хвилю стояла тиша, дитина не рухалася, вдивляючись у пільму, туди, де над могилами, невидимий для ока живих, стояв Господній янгол, охоронець душ. А тоді вона сказала:

– Господній янгол промовляв, Слуга Божий сказав: це сталося через гріх Моава¹, який учинила одна з вас. І Він, Вічний, бачив це, і Він, Вічний, знищить вас, як знищив Моава.

¹ Моав був нащадком Лота й вів аморальне життя. Назва народу мавитян стала символом боговідступництва (*тут і далі примітки перекладачки*).

І тоді Єске-Дурник випустив полу сорочечки. Дитина відлетіла, ніби її віднесло вітром, а її світіння й блиск зникли за темною тінню кущів бузини.

А ті двоє, Єске-Дурник і Копель-Бер, покинувши цвинтар, пішли в оселю верховного рабина й переказали йому слова, які почули.

А як засвітало, верховний рабин послав своїх вістунів від дверей до дверей. Скликав громаду до Божого дому: люди йшли юрбами. І чоловіки, й жінки: ніхто не лишився осторонь. А коли всі зібралися, верховний рабин піднявся на три сходи вище, під кафтаном на ньому був саван, а над головою його тріпотіло знамено, на якому було написано: «Господь Саваот наповнює світ славою своєю».

Коли довкола запанувала тиша, верховний рабин почав промовляти. Він сказав, що серед них є одна, котра, перебуваючи в шлюбі, живе в гріху перелюбу, подібно до дітей проклятого племені, яке Господь знищив. І рабин закликав грішницю, щоб вона виступила наперед, визнала гріх і прийняла на себе кару, яку Господь-Вседержитель захоче на неї накласти.

Серед жінок почулося тихе перешіптування, вони із жахом дивилися одна на одну, але жодна не вийшла, жодна не зізнавалася у вчиненні гріха Моава.

Удруге верховний рабин підніс свій голос. Він говорив, наголошуючи, що через цей таємний гріх на дітей міста упала велика моровиця. Перед Святим Письмом і десятима грізними іменами Бога рабин закликав грішницю, аби вона вийшла й зізналася, щоб покласти край лихові.

Але й цього разу верховний рабин говорив марно. Та, що вчинила гріх, мовчала й не хотіла зійти зі свого шляху.

І тут верховного рабина оповила темна хмара гніву. З ковчегу святині він вийняв святий сувій і виголосив на

грішницю прокляття: нехай вона всохне, мов гори Гільбоа, що їх прокляв Давид. Хай земля зробить з нею те, що зробила з Датаном й Авироном². Її ім'я нехай зникне, а рід її хай буде проклятий в ім'я Іскристого, Палаючого, в ім'я сяючого Світла, Всюдисущого, що є Оком і Вухом. Хай її душа зійде у жахиття й там пробуває аж до закінчення часів.

На цьому верховний рабин покинув Божий дім. У вуличках єврейського кварталу запанували страх і голюсіння, розгубленість і відчай.

Сидячи знову у своїй оселі, верховний рабин пригадав один день і одну подію, що сталася минулих років. Тоді до нього прийшли два різники й ремствували, що минулої ночі втратили все своє добро. Мовляв, злодій проник до їхньої ятки й сплюндрував їхнє майно. Забрав м'яса, скільки міг понести, а що лишилося – знечистив.

Тоді верховний рабин теж скликав громаду й спонукав злодія признатися й відшкодувати збитки, наскільки це в його силах. А що злодій мовчав, уперто тримаючись зла, верховний рабин виголосив на нього прокляття, котре мало витіснити зі спільноти Божих дітей і злодія, і його рід.

А наступної ночі перед домом верховного рабина стояв пес і вив так довго й жалібно, що його ремствування несло було слухати, й, упізнавши в нім злодія, верховний рабин зняв із нього прокляття.

Отож якщо сила прокляття така велика, казав собі верховний рабин, що його не можуть знести навіть тварини, в душі яких не проникає світло Божого пізнання, як могло статися, що перелюбниця під гнітом прокляття

² У старозавітній «Книзі Чисел» сказано, що земля розверзлася й поглинула Датана й Авірона.

продовжує жити й ще до заходу сонця не з'явилася до мене, щоб визнати свій гріх.

Та минали години, настала ніч, а потім і проминула, але верховний рабин чекав марно. І він покликав свого слугу, витвір своїх рук, того, що носив у своєму роті Ім'я Бога³, й звелів йому шукати на вулицях Копеля-Бера і Сके-Дурника, бо вони йому потрібні.

А коли вони прийшли, він мовив до них:

– Коли день схилиться до вечора і впадуть тіні, ви знову підете на цвинтар і ти, Сके-Дурнику, заграєш на скрипці одну з пісень, що їх співають діти в дні свята Кучок⁴. І духи померлих почують тебе, бо земними мелодіями вони пов'язані з цим світом сім днів. А потому ви прийдете сюди, а ти, Сके-Дурнику, дорогою безперервно гратимеш. Увійдете до цієї кімнати, але негайно ж і покинете її: остерігайтеся того, щоб оглядатися. Бо те, що я маю намір зробити, – таємниця, що належить вогненним, яких ще називають престолом, колами, силами і юрмищами⁵, й ваші очі не повинні цього бачити.

Вони пішли й зробили так, як він звелів. Ске-Дурник грав на своїй скрипці веселих мелодій свята Кучок, а Копель-Бер підстрибував як звично: так вони ходили поміж могилами на цвинтарі, а потім ішли порожніми вуличками, а позад них кружляло світельце, що піднялося за ними сходами й заплигло вслід у кімнату верховного рабина.

Але щойно вони покинули кімнату, верховний рабин вимовив заборонене слово, записане в Книзі темряви,

³ Тут ідеться про Голема, якого верховний рабин Праги Єгуда Ліва бен Бецалель нібито створив собі на допомогу. У романі верховний рабин Ліва бен Бецалель називається іменем Лоев.

⁴ Або Сукот – свято, яке євреї святкують у вересні – жовтні на спомин про вихід з єгипетської неволі.

⁵ Тобто ангелам.

слово, від якого здригається земля, вивергаючи скелі, слово, що повертає до життя мертвих.

І от перед ним у земній подобі стояла дитина, з плоти й крові, а її світіння погасло. Дитина впала на коліна та, плачучи й нарікаючи, благала відпустити її назад у сад смерті.

– Я не відпущу тебе назад у правду й вічність, – сказав верховний рабин, – ти змушена будеш почати земне життя знову, хіба що відповіси мені на моє запитання. В ім'я Того, Хто є Єдиним і Окремим, в ім'я Того, Хто був і буде, заклинаю тебе: говори й скажи, хто вчинив той гріх, через який на місто впала велика моровиця.

Опустивши очі додолу, дитина похитала головою.

– Хто вчинив той гріх, через який Господь забрав нас до себе, цього я не знаю, цього не знає навіть Панів слуга, що до нас приставлений. Крім Бога, це знає лише один, і цей один – ти.

Тут з грудей верховного рабина вирвався стогін. І він вимовив слово, що розвіяло чари, й дитина відлетіла назад у пристанище душ.

А верховний рабин у самотині покинув свій дім і, зійшовши нічними вуличками гетто вниз до річки, подався берегом повз хати рибалок аж до Кам'яного мосту.

Там, під Кам'яним мостом, ріс трояндовий куш, на нім була червона ружа, а біля нього із землі ріс розмарин, і вони так тісно сплелися, що пелюстки ружі торкалися білого цвіту розмарину.

Верховний рабин нахилився й вирвав із землі розмарин. Так він зняв прокляття з голови жінки, що вчинила перелюб у шлюбі.

Небом мчали чорні хмари, бліде світло місяця лежало на опорах і дугах Кам'яного мосту. Вийшовши на берег, верховний рабин кинув розмарин у річку, й куш зник серед її бурхливих хвиль.

Цієї ночі у вуличках єврейського кварталу чума закінчилася.

Цієї ночі у своєму домі на Майдані трьох джерел померла прекрасна Естер, дружина єврея Майзеля.

Цієї ночі на Празькому граді цісар Римської імперії Рудольф II з криком прокинувся зі сну.

Столування у цісаря

Одного дня на початку літа 1598 у Празі вулицями Старого міста крокували поруч двоє молодих шляхтичів. Один з них був пан Петр Заруба зі Ждяра, студент-юрист Празького університету, бентежний і діяльний, що складав плани, як допомогти церкві чашників⁶ відстояти свої права, спомірити у краї владу цісаря, передавши її в руки станів, і навіть роздумував, як би можна було домогтися короля богемської національності й реформованої віри. Такі думки кружляли в голові Петра Заруби. Інший, трохи старший, звався Їржі Каплірж із Сулевіц і мешкав у своєму маєтку в окрузі Бороун. Він не надто переймався політикою і питаннями віри, його думки кружляли довкола смальцю, свійських птахів, масла і яєць, що їх він постачав головній придворній службі для цісарської кухні, а також довкола євреїв, на яких він покладав вину за тяжкі часи. Він приїхав до Праги, щоб потурбуватися про свої гроші, бо обергофмайстер йому боргував, не сплачуючи рахунків місяцями. Минулого року вони з Петром зі Ждяра породичалися: один із Капліржів узяв собі за дружину одну із Заруб.

⁶ Прихильники поміркованої течії гуситського руху в Чехії XV ст.

Вони були в церкві Святого Духа, і Їржі Каплірж дивувався, що дорогою їм траплялося так багато євреїв. Петр Заруба пояснював йому, що євреї тут у себе вдома, бо ця церква з усіх боків оточена будинками, в яких вони живуть. Каплірж йому: мовляв, це ганьба, навіть не можна піти до церкви помолитися, щоб не наштотуватися при цьому на широкі єврейські бороди, а Петр Заруба відповідав, що євреї можуть собі носити бороди, як балії, йому то не шкодить.

Для людини, що, як-от Їржі Каплірж, коротала свої дні в окрузі Бероун, у Празькому середмісті було чимало дивовиж. До єпископського палацу у своїй святковій кареті, яку супроводжували лейбгвардійці й алебардисти, їхав іспанський посол. У Вахольдеровій вуличці божевільний жебрак, прохаючи милостиню в перехожих, казав, що бере все: дукати, дублони, розеноблі, крузадо, мовляв, йому нічого не задрібне. У Тинській церкві з великою помпою відбувалося хрещення мурина, що належав до слуг графа Кінські, й висока богемська шляхта юрмилася, аби ту okazію побачити. Друкарі й наметники, що цього дня мали цехове свято, ідучи ходою зі своїми фанами, зіткнулися в Платнеровій вулиці, бо жодна із цехових процесій не хотіла дати дорогу іншій. На Йоганнській вулиці чернець-капуцин звертався до рибалок з промовою, у якій запевняв, що він теж рибалка, а нужда – то його довга вудка, до якої прикріплено золотий поплавок «Отченашу», а «De profundis»⁷ – найулюбленіша страва померлих – то наживка, на яку він виловлює з чистилища вбогі душі, мов коропів чи якусь дрібнішу рибу. А перед одним шинком на Кржижовницькому майдані зчепилися два м'ясники, бо один за фунт свинини брав на геллер дешевше, ніж інший.

Але того всього Їржі Каплірж із Сулевців не хотів ані бачити, ані чути, він бачив лише євреїв, що траплялися їм на шляху. Один із них з куною на шії був прив'язаний до ганебного стовпа на Староміській площі, з прикріпленням на грудях написом, який сповіщав, що чоловік «нераз грубо порушував» правила торгівлі. Їржі Каплірж не міг відмовити собі в задоволенні сказати тому євреєві у вічі, що про нього думає. Їржі назвав його Мойше чи Айзік, бо так звали двох євреїв, які жили в Бероуні.

– Ей, ти, Мошку чи Айзіку! – гукнув він. – Що, маєш сьогодні день скорботи й покути? Якби твій Месія прийшов сьогодні й побачив, як ти тут стоїш, не дуже б урадувався.

А що Їржі не отримав жодної відповіді, бо й не чекав її, то пішов далі. На Малому майдані він наздогнав Петра Зарубу.

За мостом через Влтаву, біля острова, вони опинилися в натовпі євреїв, яких під суворим наглядом вели до церкви Богородиці під Ретязем. Там вони мусили слухати «проповідь для євреїв», яку по-гебрайськи мав виголошувати священник-єзуїт, щоб спонукати їх до хрещення. Євреї ішли, мов п'яні, бо, щоб не чути проповіді, вони вдалися до старого випробуваного способу: дві доби не спали й були такі втомлені, що провалювалися в сон, ледь опускалися в церкві на лаву.

– Євреї там, євреї сям, євреї куди не глянь, – скаженів Каплірж. – Вони так розмножилися, що їх у краї скоро буде більше, ніж християн.

– На те є воля Божа, – відповів Заруба, якого почало дратувати, що його новий родич не говорить ні про що інше, лиш про свій смалець, яйця і про євреїв.

– У тому, що їх так багато й вони такі багаті, – продовжував він, – я бачу лише сумний знак того, що на нас, християн, Бог знову гнівається.

⁷ Псалом 129.

Заруба почав розвивати свою думку.

– Можливо, – розмірковував він, – Бог поставив їх, ненавернених, перед нами, як дзеркало, аби ми покращилися й прозріли.

– Та що ти кажеш, яке прозріння, не сміши мене! – вигукнув Каплірж зі сміхом і гнівом водночас. – Вони приходять до нас, у маєтки шляхтичів, але не через прозріння, а скуповуючи смалець, масло, сир, яйця, льон, вовну, шкіри, худобу, як велику, так і малу. Платять готівкою, це правда, за мірку вовни єврей покладе тобі на стіл чотири гульдени. А якщо й не платять готівкою, то дають гарантії і добру поруку. А ще приносять шляхтичеві до маєтку шнурки й смужки лакеям на лівреї, корицю, імбир, цвяхи, квашені мускатні горіхи для панської кухні, шовкові тороки, ворс, мережива для дружини й доньок.

– Отож ти сам бачиш, – сказав Петр Заруба, – і ви знаєш, що завдяки євреям процвітає комерція.

– Мій батько, світла йому пам'ять, – продовжив Їржі Каплірж, – навчав мене, що євреям не слід нічого продавати. Кожен повинен іти до своїх, завше казав він, єврей має вести гешефти з євреями, а християнин – з християнами. Я теж завжди цього дотримувався. Якби лише ті на граді не були такими нікудишніми платниками! Скажи мені, Петре, куди дівається така сила-силенна грошей? Куди зникають митні збори, чинш із сіл, податки з округів, подвірне, поголовщина, акцизи, комірний збір, контрибуції, пивний крейцер, дорожний збір – куди діваються цісареві гроші?

Вони дісталися Градчанського майдану, тут панував жвавий рух лакеїв, канцеляристів, кур'єрів, конюхів, станових, вищого й дрібнішого духовенства, верхових і піших офіцерів. Арбалетники цісарської лейбгвардії тримали вахту при брамі.

– Це треба питати у Філіпа Ланга, – сказав Заруба, вказавши рукою на високі вікна граду. – То кайзерів камердинер, це означає, що він замішаний у всіх державних оборудках. Мабуть, він знає, куди діваються цісареві гроші.

Їржі Каплірж зупинився.

– Послухай, Петре, – запропонував він своєму родичеві, – чи не хотів би ти бути зі мною, коли я укладатиму оборудку там, нагорі? Я відрекомендую тебе Йоганові Остерштоку, другому секретареві вищої служби двору, це він виплачує мені гроші по тому, як перший секретар переглядає і схвалює рахунки. Приязний чоловік, Йоган Остершток, троюрідний брат мого батька, любить завжди згадувати, що ми родичі; тому він запросить нас, тебе й мене, на вечерю до цісарського столу.

– До цісарського столу? – перебив його Петр Заруба. – Мене до цісарського столу?

– Так, і тебе теж, Петре, якщо підеш зі мною, – пояснив йому Каплірж. – То так говорить: до цісарського столу. Ми столуватимемось із панами офіцерами з лейбвахти. Цієї чести Йоган Остершток мене удостоював завше.

– Послухай мене, Їржі! – промовив Петр Заруба по короткій павзі. – Скільки часу, як Анна Заруба віддана за твого брата Генріха?

– У п'ятницю першого тижня посту минув рік, – здивовано відповів Каплірж. – У церкві в Хрудімі.

– І за цей час вона вам не сказала, що ще жоден із Заруб ніколи не харчувався з цісарського столу? – накинувся на нього Петр Заруба. – Ніколи не розповідала вам про пророцтво Яна Жижки?

Їржі Каплірж знизав плечима.

– Може, вона й розповідала Генріхові, напевно, але мені не казала, – відповів він. – Ти це сприймаєш так,

ніби тим, що я цього не знаю, тобі якусь кривду вчинили. Що то за пророцтво?

– Це було, як Ян Жижка лежав на смертному одрі, – пояснив Петр Заруба, – на одрі Пржібеслава, якщо ти пригадуєш. Тоді він покликав своїх польових командирів, а одному з них, Лішекові Зарубі зі Ждяра, моєму предкові, звелів підійти зовсім близько й мовив: «Так, ти Заруба, ти той Лішек, упізнаю тебе по твоїй ході». А далі він сказав: «Свою справу я не закінчив, мені цього не дано, але один з твого роду, один із Заруб зі Ждяра, він не буде таким лисом⁸, як ти, а буде левом, він доведе справу до кінця, він відновить святу богемську свободу, але запам'ятай одне, Лішеку, зарубай собі на носі: він не повинен їсти з цісарського столу, бо інакше все програно, він не виконає місії, кров і голосіння впадуть на богемську землю».

– А потому він відвернувся й помер? – хотів знати Каплірж.

– Так, тоді він помер, – підтвердив Заруба.

– Якраз це вони завжди і роблять після того, як виглошують свої пророчі слова, – міркував Каплірж. – Але дивися, Петре, кожна родина в нашій краї має подібні історії. Чого мені тільки не оповідала про Капліржів моя бабуся: як один напоїв цісаря Венцеля Лінивого так, що той упав під стіл, три дні й три ночі вони вдвох пиячили на Вишеграді, герої, а інший Каплірж убив останнього богемського дракона, тварючка жила десь у Жатецькій краї, де тепер хміль росте. Але навіть якщо припустити, що та історія – свята правда, як Євангелія, хто тобі сказав, що Жижка був великим пророком? Герой визвольної війни, тут я не маю нічого проти, але щоб він був ще й пророком – про це я нічого не чув.

⁸ Lišek – з чеської «лис».

– Не забувай, Жижка був сліпим, утратив на війні спочатку одне, а потім і друге око, – пояснив Заруба. – Іноді Бог дає незрячим дар пророцтва, дозволяє їм заглянути в майбутнє духовним оком. Я вірю в пророцтво Жижки, так як вірили в нього мої батько й дід, вірю в те, що котрийсь Заруба відновить нашу богемську свободу і хтозна... Словом, я не їстиму з цісарського столу.

– Роби як хочеш, – відповів Їржі Каплірж. – Я богемську свободу рятувати не мушу, тому маю на це інший погляд. Де мені заграють, там я танцюю, а де мене запросять до столу, там я почастуюся. Отже, з Богом, Петре, зустрінемося нині ввечері в моїм заїзді.

І він пішов собі.

Настрій у Петра Заруби геть зіпсувався. Він розраховував, що багатий Їржі Каплірж запросить його на обід до свого заїзду, бо між свояками так годилося. І от із того нічого не вийшло. Він і двоє його товаришів-студентів мешкали разом, про їхнє столування піклувалася пані сусідка. Вони не розкошували. Коли Петр прийшов додому, на нього чекав лівер у брунатній підливці й плячки, помазані сливовим мусом і присипані сиром. Але обома цими стравами він уже був ситий по вуха, бо щотижня з утомливою регулярністю в ті самі дні їх ставили перед Петром.

Зійшовши до мосту над Влтавою, він оминав обійстя заїзду, у брамі якого стояв господар і, усміхаючись, безперестанку йому кланявся. Петр Заруба був ощадливий чоловік і неохоче віддавав свої гроші корчмарям. Але цей виглядав таким приязним і гідним довіри, наче йому йшлося лише про те, щоб його гості залишилися задоволеними, отож, подумавши, що то не коштуватиме йому голови, Заруба зупинився й запитав, що є на обід.

– Ще не знаю, що сьогодні приготував мій французький і мій італійський шеф-кухар, – відповів

корчмар. — Але одне можу сказати панові вже: буде чотири великих і вісім малих наїдків, а до того буде подана ще заключна страва, несподіванка. І за все те пан має заплатити три богемські гроші. Але їжа ще не готова. Пів години панові доведеться зачекати.

Богемський гріш — гроші чималі, це величенька й ваговита срібна монета. Але три гроші за такий обід із чотирьох головних страв і восьми закусок, а до того ще й несподіванка на десерт — не так багато, тож Петр Заруба ступив на обійстя й сів за один з уже накритих столів.

У садку сиділи восьмеро чи дев'ятеро інших гостей, виглядало на те, що вони зналися між собою: перемовлялися від столу до столу й жоден з них не виказував нетерплячки через те, що на їжу доводиться чекати так довго. Адже минула майже година, коли корчмар нарешті підійшов до стола, за яким сидів Петр Заруба, й попросив високоповажного пана вділити йому чести особисто подавати панові страви. Тут же він поставив на стіл першу з обіцяних дванадцяти мисок і сказав:

— Бажаю панові смачного. Ніжний суп з дичини, або potage chasseur.

Після супу він приніс два види омлету. Один був приготовлений по-селянськи, а інший — із зеленою цибулькою і кервелем. Наступними були ще дві закуски: молюки карпа з трюфелями й шофруа з курячого фаршу.

Після недовгої перерви корчмар урочисто подав першу з чотирьох головних страв: фаршировану щуку. Потому настала черга печених на рожні нирок, спаржі в соусі на м'ясному відварі, молодого солодкого горошку й холодної страви — телячого язика і начиненої свинячої ноги.

З деяким співчуттям Петр Заруба подумав про двох своїх товаришів, які мусили сьогодні насититися лівером і пляцками під сливовим мусом. Він більше не

сумував, що Каплірж не запросив його до свого заїзду, бо так добре, як було тут, там бути не могло. Рагу з фазана, яке корчмар йому якраз подав, Заруба лише скуштував. І ось настала черга обіцяної несподіванки: перепілка на грінках, смажених на кістковому мозку яловичини. На завершення були ще марципанові кульки у глазурі з валійським виноградом і гострим угорським буйволячим сиром.

Петр Заруба трохи втопився, на нього напала сонливість. Він сидів і, дрімаючи, думав: мабуть, так у великі свята харчується абат Строговського монастиря. Але наперекір сонливості, що напала на Петра, він помітив Їржі Капліржа, що з бурячковим від злості лицем працював униз вулицею, жестикулюючи й говорячи сам до себе.

Петр гукнув:

— Гей, Їржі! Іди-но сюди, Їржі, я тут!

Зупинившись, Їржі Каплірж витер піт з обличчя. А тоді зайшов у садок. Він кивнув Зарубі й обперся рукою об стільницю.

— Ти чекав на мене тут, Петре? — запитав він. — Це чудово, що в мене є хтось, із ким я можу поговорити. Петре, ті нагорі мене так розлютили, що я більше не міг того зносити.

— Розлютили? — перепитав Петер, позіхаючи.

Їржі Каплірж зітхнув і впав у крісло.

— Той Остершток, — мовив Їржі, — каже, що не може мені заплатити, бо нічого не має. Розводить балачки, як у них там на граді тяжко з грішми і що я по-свояцьки маю трохи потерпіти й прийти пізніше.

— А що, ви з Остерштоком така близька рідня? — крізь дрімоту запитав Заруба.

— Рідня? — гнівно вигукнув Каплірж. — Десята вода на киселі, от яка ми рідня. А він ще й повів мене до першого

секретаря, тяганина сюди-туди. «Нема, звідки ми візьмемо!» – однієї й тієї самої. І пан секретар показав мені, як від цісаря з усіх боків вимагають грошей, виклав переді мною цілий стос скарг і клопотань. Мати рідна, отам у них порядки! Петре, куди діваються цісарські гроші? Панові Колонічу, головнокомандувачу з Угорщини, вони потрібні, щоб привести до ладу прикордонні споруди. Комендант фортеці Рааб скаржиться на брак запасів, його прохання треба задовольнити. Представник єпископа Лінца, що потребує грошей на будівництво для його преосвященства, мусить зачекати. Три тигри, яких минулого року доставили до цісарського звіринця, досі не оплачені. Граф Вольф фон Дагенфельд, який з радісним нетерпінням очікує від цісаря дарунка за сорокарічну службу, мусить зачекати. Гвардійці з граду ще не отримали свою платню і стають непіддатливими й упертими...

– Але подекують, – сказав до Капліржа чоловік, що сидів за сусіднім столом, – нібито оломоуцький єпископ три дні тому виклав для цісарського бенкету вісім сотень дукатів, щось мусило з того лишитися.

– «Подекують! Подекують!» – передражнив його Каплірж, бо не любив, коли чужаки мішалися до його розмови з друзями. – Мене не колише, що базікають чужі люди. Глухий чув, що німий розказував, що сліпий бачив, як паралізований танцював на ливні.

Презирливим поглядом змірявши чоловіка за сусіднім столом, він продовжив говорити до Заруби:

– Я їм не раз казав: якщо нема грошей, не буде смальцю, мені мої борги теж не відстрочують. А тоді пан секретар запитав мене, чи цього разу я не хотів би задовольнитися двадцятьма гульденами, й виписав мені розпорядження, з яким я маю...

Він замовк і, похитавши головою, провів рукою по чолі:

– Не життя, а якась комедія про Полішинеля!
– Куди тобі з тим розпорядженням? – запитав Заруба.

– Тримайся, Петре, аби не впасти під стіл! – відмовив Каплірж. – Я маю піти до єврея Майзля, до дому на Майдані трьох джерел, і він виплатить мені мої гроші. Я, Їржі Каплірж із Сулевіц, маю йти до єврея, в гетто! Можеш повірити?

З кишень він вийняв розпорядження, переглянув його, склав і засунув назад до кишені.

– Наостанок, – продовжив він, – Йоган Остершток посадив мене за офіцерський стіл, але належного апетиту я не мав і їжу увагою як слід не удостоїв. Супу взяв лише кілька ложок, то був суп з дичини...

– Я теж мав суп з дичини, – перебив його Петр Заруба. – А потому омлет, молоки карпа з трюфелями й шофруа з курячого фаршу, і ще інша закуска...

– Он як? – сказав Каплірж, розтягуючи слова. – Ти це їв? А що було ще?

– Фарширована риба й ще всяка всячина, – змагаючись із позіханням, сказав Заруба. – Дванадцять страв, то було занадто.

– І рагу з фазана? – хотів знати Каплірж. – І перепілка на грінках?

– Так, – підтвердив Заруба. – А звідки ти знаєш?

– А насамкінець марципан, виноград і угорський сир?

– Так. Звідки ти це знаєш?

Відхилившись на спинку стільця, Каплірж покликав корчмаря.

– Як таке може бути, – запитав він його, – що своїм гостям ти сьогодні подавав ті самі страви, якими мене частували нагорі на граді?

– У мене все цілком належно, – відповів корчмар. – Кожен може довідатися, як таке може бути. У цісарській

кухні варять і смажать чимало, але споживають там на горі не так багато, а те, що лишається, управителі кухні продають довколишнім корчмам, я теж отримую свою частку. Але тільки в будні, бо в неділю приходять прості люди, вони не хочуть платити за їжу три богемські гроші.

Петр Заруба зблід. Сонливість мов рукою зняло.

– Їржі! – видихнув він. – Я їв із цісарського столу.

– Дійсно, так! – засміявся Каплірж. – Ну? Хіба життя – не комедія?

Але Петр Заруба чувся так, ніби груди йому привалило жорно.

– Я їв із цісарського столу, – прошепотів він. – Що з тобою буде, свободо евангельська? Моя золота Богеміє, що з тобою буде?

– Він гадав, – казав студент медицини Якоб Майзль, який був моїм домашнім учителем і розповідав мені, п'ятнадцятилітньому парубкові, історію Петра Заруби з цісарським столом, – повернувши до корчми, він гадав, що йому то не може коштувати голови, але насправді воно йому голови коштувало, бо після битви на Білій горі його стратили разом з іншими двадцятьма чотирма чеськими шляхтичами. І тут ти знову ж таки можеш бачити, як гімназійні професори історії і панове, що пишуть підручники з історії для шкіл, як вони всі разом нічого не знають і нічого не тямлять. Вони тобі будуть розказувати й скрупульозно доводити, що богемські повстанці програли битву на Білій горі тому, що з іншого боку командиром був Тіллі, тому, що їхній полководець граф фон Мансфельд залишився у Плзні, або через те, що вони неправильно розташували свою артилерію і їх кинув напризволяще допоміжний загін мадярів. Але то все нісенітниця. Богемські повстанці програли битву на

Білій горі, бо тоді в садочку заїзду Петр Заруба не подумався запитати корчмаря: «Як ти можеш за три богемські гроші подати дванадцять таких страв, це ж, чоловіче, з точки зору господарювання неможливо!». Через це Богемія втратила свою свободу й стала австрійською, і тепер ми маємо цісарсько-королівську монополію на тютюн, цісарсько-королівську військову школу плавання, цісаря Франца Йосифа й судові процеси про державну зраду, бо Петрові Зарубі приїлися й здавалися недостатньо смачними богемські млинці й пироги, які готувала для нього його домоуправителька, і він їв із цісарського столу.

Розмова псів

Одного зимового дня 1609 року, в суботу, єврея Берля Ландфарера забрали з будинку на прибережній вулиці, з кімнати, де він мешкав, і відвели до Староміської в'язниці, яку празькі євреї на згадку про застінки єгипетських твердинь називали «Пітон», або «Рамзес». Наступного ранку його мали повісити на живодерні між двох бездомних псів і таким чином переправити від живих до мертвих.

Нещастя супроводжувало цього Берля Ландфарера все життя. З самої юности він у всьому зазнавав поразок. Випробував чимало ремесел і, незважаючи на всі муки й зусилля, залишився при цьому таким бідним, що в будні й суботу носив один і той самий кафтан, тоді як інші мають окремий кафтан на кожне мале свято. Останнім часом у довколишніх селах він скуповував шкури забитих тварин, що їх для нього залишали м'ясники-християни, але це діялося в часи, коли селяни взяли собі за звичку вимагати дванадцять крейцерів за шкуру, що не вартувала й восьми. Сусіди з Берегової вулиці казали: якщо Берль Ландфарер почне торгувати свічками, то сонце, безумовно, більше заходити не буде. Коли замість дощу з неба падатимуть дукати, казали вони,

Берль сидітиме у своїй кімнатині, але коли згори летітиме каміння, він буде на вулиці. Нема кийка, об який він би не перечепився, а коли в нього є хліб, йому бракує ножа, якщо ж є ніж, то не знайдеться солі.

Те, що святого шабату його вирвали зі святочної радості, заарештували й відвели, теж належало до його нещастя. При цім не можна було сказати, що в цій справі не було жодної його вини, бо справжнє невезіння не від Бога. За його власними словами, в одного солдата він напрочуд дешево придбав прикрашений соболеним хутром бушлат й оксамитову камізельку із широкими рукавами. Він не знав, що комендант цісарських військ, які стояли у Старому місті, пан полковник Страсольдо, зважаючи на бурхливий час, отримав від цісаря широкі уповноваження й два дні перед тим під страхом шибениці заборонив будь-що купувати в солдатів, якщо на продаж тієї чи іншої речі немає дозволу їхнього командира. Адже у Старому місті невідомі солдати вчиняли грабунки помешкань, виносячи з осель шляхтичів коштовні тканини, заслони і вбрання. За звичаєм заборону купувати було виголошено в усіх молитовних домах єврейського кварталу, у старій і новій синагогах, у синагогах Пінхаса, Клауса і Циганській, а також у Майзля, у високій і старій-новій синагогах, але якраз того дня вдома у своїй кімнатині Берль Ландфарер так глибоко занурився в таємне вчення книги «Райа Мегемна», або «Вірний пастир», що відвідини синагоги пропустив. Звісно, довідавшись, що до його рук потрапило крадене майно, він одразу ж віддав бушлат із соболем й оксамитову камізельку голові єврейської громади. Але було вже запізно. Комендант війська у Старому місті розлютився, що його заборону зневажено, й не хотів нічого чути. Отож наступного ранку Берль Ландфарер для застороги мав повиснути на шибениці між двох псів.

Єврейські старійшини й радники метушилися туди-сюди, просили й обіцяли, робили все, що було в їхніх силах, аби він уникнув лихої долі, але все було марно. Виглядало на те, ніби сили фортуни змовилися проти Берля Ландфарера. Домогтися аудієнції в цісаря на граді не вдалося навіть за сприяння кочегара цісаревих печей, бо цісар зліг із гарячкою, і дев'ять ченців у монастирі капуцинів на Градчанах як день, так ніч молилися за його одужання. Дружина пана Черніна з Худеніц була своячкою Страсольдо, але якраз перебувала у своєму маєтку Нейдек, до якого від Праги їхати три дні. Пріор монастиря хрестоносців, що був прихильний до євреїв і часто за них заступався, саме поїхав до Риму. А верховного рабина, голови й світоча діаспори, до слів якого прислухалися навіть християни, вже давно не було на цім світі.

Двоє вуличних псів ні в чім не завинили. Їх мали стратити разом з євреєм, лише щоб завдати тому ще більшої ганьби. У них не було нікого, хто б за них заступився.

Один з них уже був у в'язничній камері, коли наглядач привів Берля Ландфарера. Це був великий, вихудлий до кісток жалюгідний селянський бровко зі скуйовдженою брунатно-рудюю шерстю й великими гарними очима. Напевно, він утратив свого господаря або втік від нього, бо вже кілька днів упроголодь вештався вулицями Старого міста. Він якраз гриз кістку, яку йому кинув наглядач. Коли наглядач з Берлем Ландфарером зайшли в камеру, пес, підвівши голову, на них загарчав.

Берль Ландфарер перелякано розглядав свого приятеля по нещастю. Він не мав довіри до великих собак: на селянських обійстях вони були найлютішими його ворогами й не хотіли віддавати йому шкури, які він вивозив.

– Він кусається? – запитав Берль.

– Ні, – відповів наглядач. – Якщо ти нічого йому не заподієш, то він і тобі нічого не зробить. Домовся з ним, бо завтра вам разом вирушати в долину Гіном.

І, зачинивши за собою двері, він залишив Берля на одинці із псом.

Долина Гіном – так євреї називали пекло. Наглядач знав мову євреїв, тут він поселяв чимало з них.

– У долину Гіном! – пробурмотів Берль Ландфарер, і спиною у нього пробіг холодок. – Звідки цьому знати, куди я потраплю? Він що, мене знає? Він сказав так, бо він недобрий, у нього такий погляд, що як гляне у воду, то риби гинуть. У долину Гіном! Боже вічний, Боже праведний, я Тобі не дорікаю, але Ти знаєш, Ти бачив, що своє життя я провів у навчанні, молитві й пості, а свій кавальчик хліба здобував чесно.

Зітхнувши, він звів крізь загразоване вікно очі до неба.

– Я бачу три зірки, – сказав він, – шабат закінчився. У кімнатині недалеко звідси, у мене вдома, зараз сидять Сімон Брандейс, кельнер і його дружина Гітель. Він виголосив Гавдалу, молитву відмежування, а тепер співає благословення на наступний тиждень, собі й своїй дружині він бажає «здоров'я й радости в родині нащодень і щогодини», а наприкінці свята шабату Гітель, як завжди, додає: «Амінь! Амінь! Хай сповниться усе, хай рік цей нам Месію принесе». А зараз, поки розпалюється грубка й на стіл ставлять вечерю, вони, мабуть, говорять про мене, називаючи мене «бідний Берль Ландфарер», або й «добрий Берль Ландфарер», адже я ще вчора знову дав Гітелі олії для світильників шабату й вина для кідущу, бо в неї не було грошей, щоб купити навіть необхідне. Сьогодні люди кажуть про мене, що я бідний або й добрий Берль Ландфарер, а завтра я вже Берль Ландфарер світлої пам'яті або Берль Ландфарер хай з Богом спочиває.

Сьогодні я Берль Ландфарер, який живе на Береговій вулиці в домі «Під кугутом», а завтра я – Берль Ландфарер, що уже в правді. Вчора я й не здогадувався, як добре мені у світі ведеться: їв що забажав, читав Письмо, а ввечері лягав до постелі. Сьогодні ж наді мною рука ворога. Кому скажитися? Хіба що камінню в землі. Що то допоможе? Мушу витримати те, що він мені присудив. Хвала Тобі, вічний і справедливий Судде! Ти Господь вірності, й непомильний Твій чин.

Коли стемніло, Берль повернув своє обличчя на схід і промовив вечірню молитву. А потому ліг на підлогу, зіщулившись у куті камери так, аби не спускати ока з пса, що знову загарчав.

– Така студінь, ніби небо хоче примерзнути до землі, – мовив він. – Та й пес не хоче дотримуватися миру, гарчить і шкірить зуби. Якби він лише знав, що його чекає! Але отака тварина – що він втрачає, чого його можна позбавити? Лише життя чуттів. Людина втрачає дух, свою духовну істоту, а ми, євреї, із життям втрачаємо більше, ніж інші люди, бо що іншим відомо про солодку радість, яку переживаємо ми, заглиблюючись у книги просвітлених, у «Книгу жнив», «Книгу чотирьох рядів», у «Книгу світла».

Заплющивши очі, Берль подумки промовляв сентенції з таємного вчення, про яке кажуть, ніби його десятима сходинками можна піднятися до Божих ангелів. Він це робив, адже написано: «Займайся таємницями мудрости й пізнання, так ти здолаєш у собі страх перед застрашним днем». А страх Берля перед застрашним днем був чималий, майже нестерпний.

Подумки Берль виміряв світ Божих сил, який посвячені називають «апірйон», тобто весільний паланкін: у нім живуть «вічно сяючі», яких ще називають «носіями пізнання», вони стовпи й опори цього світу. Він

розмірковував про рушійні сили, приховані в чотирьох літерах Господнього імени, й про Таємничого, який паує над ними і якого називають найприхованішим серед прихованих, «абсолютно непізнаваним». Перед своїм внутрішнім зором Берль велів з'являтися літерам алфавіту в їхньому лише посвяченим зрозумілому значенні; але коли він почав розглядати літеру «каф», ту, котра означає усміх Бога, якщо стоїть укінці слова, двері відчинилися, й наглядач заштовхнув до Берля ще одного пса.

Тим псом був білий пудель зі скуйовдженою шерстю й двома чорними плямами, одна з яких була під правим оком, а друга – над лівим вухом. Берль Ландфарер його знав, ціла єврейська Прага його знала, бо того пуделя чимало років тримали в домі багатого Мордехая Майзля, який згодом помер бідним чоловіком. Після смерті Мордехая пес поневірявся вулицями Старого міста і єврейського кварталу, то тут, то там шукаючи собі поживу, приятелюючи з усіма, але не шукаючи нового господаря.

– Світлої пам'яті Майзля пес, – здивовано промирив Берль Ландфарер. – Йому вони теж хочуть відібрати життя! Що б на те сказав покійний Майзль, якби довідався, що його пудель теж колись повисне на шибениці?

Він дивився, як собаки у псячий спосіб вітаються між собою, із дзвякотом кидаючись один на одного й вовтузячись. Але невдовзі їхній гармидер йому набрид, бо, носячись із гавкотом і гарчанням камерою, пси ніяк не могли вгомонитися. І ось у цю веремію почали вплітатися пси з околиць: валування і виття лунали то здалеку, то зблизька.

– Цитьте! – сердито гримнув на псів Берль Ландфарер. – Не можете втихомиритися, мусите гарчати й гавкати? Вже пізно, люди хочуть спати!

Але то було мов горохом об стіну, пси не слухали, не вгаваючи шуміти й бешкетувати. Добру хвилю Берль Ландфарер зачекав, сподіваючись, що вони на решті втомляться від своїх забав і вкладуться спати. Йому ж було не до снання, він знав, що не засне. До останньої години цієї ночі він хотів перебувати у глибоких роздумах про святі речі, але пси йому в цім перешкождали.

Тим, хто занурився у найсокровенніші глибини таємного вчення, хто виміряв безодні й сягнув висот Кабали, вона дає чималі сили особливого роду. Берлеві не дозволено застосовувати ці сили, щоби врятувати власне життя, бо цим він пішов би проти Божої волі. Але з допомогою Кабали він міг стати паном цих створінь, що не хотіли його слухатись.

Про верховного рабина казали, ніби з мелохім – ангелами – він говорив так, наче вони були його слугами. Але він, Берль Ландфарер, ніколи у своєму житті не вдавався до послуг розгаданих таємниць і їхніх магічних сил, адже був богобоязним і знав: полум'я таємного вчення запалює і спопеляє усе, що не є вогнем, як воно. Та зараз, цієї години, тремтячи від страху, він наважився спробувати і за допомогою таємної формули та магічного заклинання запанувати над докучливими собаками, що не давали йому можливості провести останню ніч у душевному спокої і близькості до Бога.

Почекавши, поки місяць вийде з-за хмари, він пальцем на пилюці, що лежала на стінах і підлозі камери, написав літеру «вав». Будь-яке заклинання має починатися з цього знаку, бо в нім об'єднуються небо й безодня.

Під знаком «вав» він вивів знак бика, бо той об'єднує у собі всі створіння, що живуть на землі серед людей. Поруч у пилюці він накреслив знак божественної колісничі, а під нею у належному порядку сім із десяти імен

Бога, перше з яких Елі, що означає «завжди», бо сили цього імени спрямовують бика і керують ним. А під Елі він написав літеру, що криє в собі силу й міць.

Тепер він чекав, поки місяць знову зайде за хмари. А тоді промовив імена десяти ангелів, Господніх трудівників, що стоять між Богом і світом. Їхні імена «Корона», «Суть», «Милість», «Образ», «Страшний суд», «Суворе терпіння», «Пишність», «Велич», «Першопричина» і «Царство». Пошепки він звернувся до трьох головних небесних сил. А наостанок голосно покликав воїнство ангелів нижчих сфер: «Вогні», «Колеса» й «Звірі святости».

– Не знаю, чого він галасує. Іноді їх годі зрозуміти. Може, він голодний, – сказав цієї миті пудель до бровка.

Берль Ландфарер ніколи не довідався, яка помилка вкралася у його магічну формулу. Серед перших сімох імен Бога він помістив літеру «тет», але тут пам'ять його підвела. Бо літера «тет» приховує в собі не силу й міць, а проникнення й пізнання. Ця зміна у формулі заклинання спричинила те, що він отримав не владу над створіннями, а почав розуміти їхню мову.

Він над цим не розмірковував. І не дивувався, що раптом почав розуміти розмову пуделя з бровком. Те, що він їх розуміє, здалося йому звичним. Це було так просто й легко. Не міг лише збагнути, чому досі їх не розумів.

Випрямившись у своєму куті, він прислухався, що казали пси один одному.

– Та я теж голодний, – загарчав бровко.

– Поведу тебе завтра до м'ясних яток, – пообіцяв йому пудель. – Ви, сільські пси, самі собі ради не дасте. Будеш ходити на задніх лапах і тримати палицю в зубах, а за це мистецтво тобі дадуть гарну кістку з м'ясом і салом.

– Удома в садибі мені давали кістки, не змушуючи ходити на задніх лапах, – відповів бровко. – Мені й крупі давали. За це я мусив лише оберігати обійстя й пильнувати, аби лиси не крали наших гусей.

– А що то таке, ті лиси? – запитав пудель.

– Ну, як тобі пояснити, що таке лиси? У них немає господарів. Вони живуть у лісах. Приходять ночами й крадуть гусей. Ото і є лиси.

– А що таке ліси? – не вгавав пудель.

– Та ти нічого не знаєш, – гавкнув бровко. – Ліси – це не якісь там три-чотири дерева, а – ну, я не знаю, як це тобі пояснити, – куди не глянеш, усюди дерева й нічого іншого. А за деревами знову дерева. Звідти й приходять лиси. Якщо котрийсь украде гуску, мене лупцюють палицею.

– А мене ніколи не били палицею, – похвалився пудель. – Навіть тоді, коли мій господар учив мене танцювати на задніх лапах. Він завжди був приязний до мене. У нас теж були гуси, але лиси їх не чіпали, бо тут нема лісів, звідки б лиси приходили. Якби тут були ліси і лиси, мій господар би мені розповів. Він каже мені все, нічого не приховує. Я знаю навіть, де він закопав гроші, які ніхто не повинен знайти, і знаю, кому ті гроші належать.

– Так, вони закопують гроші, – підтвердив бровко, – для чого? Їх же їсти не можна.

– Ти не розумієш, – пояснив йому пудель. – Закопувати гроші – розумно. Усе, що робив господар, було розумно. Я був біля нього тієї ночі, коли вони його віднесли, загорнувши у ляне полотно. Але перед тим до нього прийшов один і приніс йому гроші в торбинці, сказав, що там вісімдесят гульденів, і таким чином борг, мовляв, виплачено. Мій господар пішов з ним до дверей, ішов дуже повільно, бо був хворий, а коли повернувся, запитав мене: «Що мені робити з тими грішми? Я їх

позбувся, але вони мене наздоганяють. Ті, що прийдуть завтра, не повинні знайти тут ані гроша, сьогодні вночі грошей треба позбутися. Але куди діти гроші, скажи, куди?» – він кашляв і нарікав на біль, увесь час тримаючи перед устами хустинку. А потім сказав: «Я знаю одного, кому ніколи не таланило, цими грішми йому можна допомогти. Талан – цього я йому передати не можу, але вісімдесят гульденів – їх він мусить отримати». Тут же він ударив себе долонею по чолі, закашлявся й засміявся: «Це викапаний Берль Ландфарер, – сказав він. – Там, де з неба падають гульдени, його якраз нема, він зі своїм візком вештається десь селами. Справді, йому важко допомогти». На хвилю він замислився, а тоді взяв свою ковінку, капелюха, кафтан і торбинку. Ми вийшли надвір і попрямували вулицями до берега річки, а там він звелів мені вигребти в землі ямку й загриб туди торбинку. Він сказав: «Коли Берль Ландфарер повернеться до міста, ухопи його за кафтан і приведи сюди, ці гроші для нього, але я їх йому віддати не зможу, бо ще сьогодні піду дорогою, з якої не вертаються». Ти знаєш Берля Ландфарера, він ходить трохи зігнувшись, а в роті йому бракує трьох передніх зубів?

– То недобре, – зауважив бровко. – Він мусить перестати гризти кістки. Мусить їсти крупу. Перекажи йому.

– Але я його не знав та й досі не знаю, – вигукнув пудель. – Я не можу його згадати. Гроші й досі лежать у землі. Як я можу бачити, у кого нема трьох передніх зубів, люди ж із роззявленими ротами не ходять вулицями. Як мені знати, котрий з них Берль Ландфарер?

Із подивом збагнувши, що мова йде про нього, Берль Ландфарер почав напружено дослухатися. І тепер, довідавшись, що пудель Майзля вже роки його шукає, він вийшов зі свого кута й сумно, з докором сказав:

– Я Берль Ландфарер.

– Ти Берль Ландфарер? – вигукнув пудель і, ставши на задні лапи, почав схвильовано виляти хвостом і підстрибувати. – Покажи! Відкрий рота! Справді, зубів нема. Отож ти Берль Ландфарер. Усе владналося. Завтра ми з тобою підемо, і я покажу тобі, де закопані твої гроші.

І він знову опустився на всі чотири лапи.

– Завтра? – вигукнув Берль Ландфарер, пронизливо засміявшись. – Завтра? Я справді Берль Ландфарер! Завтра нас усіх трьох повісять.

– Кого повісять? – запитав пудель.

– Мене, тебе й оцього, – сказав Берль Ландфарер, показавши на бровка, що якраз заснув.

– Чого це мене мають вішати? – здивовано запитав пудель.

– Такий наказ, – відповів Берль Ландфарер.

– Тебе, може, й повісять, але мене ні. Мене вішати не будуть. Щойно вони відчинять двері, як за мною й слід простигне.

Він почав ходити колами, а тоді ліг на підлогу.

– А зараз я хочу спати, – сказав він. – Та й ти поклади голову між ноги. Отож ти Берль Ландфарер. Ні, мене не повісять.

На цьому він і заснув.

Щойно зазоріло, як двері розчинилися, але до камери увійшов не кат, щоб відвести Берля Ландфарера на плаху, а реб Амшель і реб Сімха, два радники-євреї. Зважаючи на численні прохання й клопотання, пан полковник Страсольдо погодився звільнити Берля Ландфарера від покарання, якщо єврейські старійшини негайно заплатять сто п'ятдесят гульденів штрафу.

– Ми приносимо свободу ув'язненим і даруємо волю невірникам, – вигукнув реб Амшель. – Хвала Всевишньому, що дарує нам свою милість.

Реб Сімха сказав те саме, але не так поетично:

– Ви вільні, ребе Берлю. Штраф ми за вас заплатили. Можете йти додому.

Однак, здавалося, Берль Ландфарер тих слів не зрозумів.

– Пес! Пес! – зарепетував він. – Де пес, щойно він ще був тут? Майзлів пес! Він знає, де закопані мої гроші. Вісімдесят гульденів!

– Ребе Берлю, ви вільні, – повторили єврейські радники. – Ви що, не розумієте? Бог допоміг вас звільнити від покарання. Ви можете йти додому.

– Пес! Пес! – голосив Берль Ландфарер. – Ви його бачили? Він вибіг через двері. Пудель Майзля, я мушу його знайти. Вісімдесят гульденів! Ох, я нещасний, я стражденний! Де пес?

Ще багато років люди бачили, як у єврейському кварталі й у Старому місті Берль Ландфарер бігає за собаками, приманює їх до себе, хапає і питає, чи вони не бачили білого пуделя, того, що має одну чорну пляму під оком, а іншу – над вухом, мовляв, якщо вони того пуделя побачать, хай перекажуть, що його, Берля Ландфарера, не повісили, а штраф заплачено також і за нього, за пуделя. Собаки боронилися й виривалися з рук Берля, він біг за ними, діти бігли за Берлем Ландфарером, а дорослі, хитаючи головами, казали: «Нещасний Берль Ландфарер! Тієї ночі в цюпі від страху він утратив свою людську душу».

Сарабанда

На однім святі, що його з нагоди хрещення свого першого внука влаштував у своєму празькому міському домі таємний радник і канцлер Богемії пан Зденко фон Лобковіц, серед гостей був і капітан цісарського війська барон Юраніч, який два-три дні тому прибув у богемську столицю чи то з Хорватії, чи то зі Склавонії. І якщо інші панове були одягнені так, як того вимагали привід і мода – у розшиті золотом кафтани з пурпурового оксамиту, із розрізаними рукавами на білій підкладці, а до них у гаптовані жовтим брокатом, завужені в колінах штани, шовкові панчохи й атласні черевики із шовковими стрічками, – то барон Юраніч з'явився у дорожньому костюмі: у шкіряних штанах і високих чоботах, пояснюючи такий вигляд тим, що його багаж, який залишився на останній поштової станції, йому ще не надіслали. Окрім того, за звичаєм офіцерів прикордонного війська, волосся й бороду він намастив смальцем; але цю особливість пробачають чоловікові, якому через постійну боротьбу з турками, споконвічними ворогами християнства, забракло часу, аби довідатися, що мода кавалерові дозволяє, а що її законом заборонено.

На тім святі барон Юраніч ні в чім собі не відмовляв, був у добрім гуморі, пив і безперестанку танцював, хоча великим мастаком у танцях не був. Йому було байдуже, чи музики грають жигу, чи куранту, чи сарабанду: кожний танець він танцював, однаково підстрибуючи, виявляючи значно більше запалу, ніж вправності. Словом, цей мужній офіцер танцював так граційно, як дресирований ведмідь. Коли музика на хвилю затихала, з кожним, хто опинявся на його шляху, барон випивав чарчину за здоров'я новоохрещеного, робив дамам компліменти, запевняючи кожна з них, ніби чув, як люди, що добре розуміються на справі, хвалять її вроду. Та особливою увагою він обдаровував наймолодшу з трьох доньок пана фон Берка: цього вечора дівчина вперше з'явилася у ширшому товаристві. Цій дуже гарненькій, але дещо полохливій юній панні Юраніч розповідав про свої військові подвиги, вдалі атаки, напади й інші капо-сті, що він їх влаштовував туркам, ніколи не забуваючи зауважити, що про це у світі багато базикають, але то все пусте. Крім того, він повідомив панні, що на своїй батьківщині, де мірка зерна коштує сім срібняків, а бочка пива – пів гульдена, його можна вважати багатцем і жінка, якій судилося колись господарювати з ним у його маєтку, матиме вдосталь пир'я, вовни, меду, масла, зерна, худоби й пива, словом, усього, що їй потрібно для щасливого життя. Треба лише, щоб від природи вона була обдарована гарною фігурою, додав він, окинувши панну оком, бо фігура для нього набагато важливіша, ніж шляхетне походження й гарні манери.

Але на святі серед гостей був молодий граф Колальто венеційського походження, справжнісінький денді, який вважав, що має певні права на наймолодшу з трьох панн фон Берка, і йому не подобалися ні особа, ні манери хорватського шляхтича. І коли той

знову на свій манір танцював з панною сарабанду, підстрибуючи й вибрикуючи, граф підійшов до нього і, вклонившись, шанобливим тоном попросив його довірливо зізнатися, у якого відомого балетмейстра високої школи танців він довів своє мистецтво до такої досконалости.

Барон Юраніч був чоловіком, здатним з хорошою міною прийняти жарт, навіть якщо жартують над ним. Засміявшись, він сказав, що добре розуміє: йому бракує досвіду в мистецтві танців, а тому він мусить просити вибачення від усієї душі, але, мовляв, танці приносять йому неабияку втіху, й він сподівається, що не надто обтяжує ними панночку й інших гостей.

— Пан до себе несправедливий, пан занадто скромний, — сказав Колальто. — Пан так легко дає собі раду з найскладнішими танцювальними па, як хто інший — із теплою хлібною зупою. У великому водограї і пастушому балеті, що невдовзі ставитимуть на граді для Його величності, пан зі своїм мистецтвом запросто міг би танцювати партію когось із фавнів або навіть і самого Силена⁹.

— Я солдат, — спокійно відказав барон, — а тому більше звиклий до танців зі зброєю, звуки гармат у своїм житті я чув значно частіше, ніж спів флейт чи віол. Отож на роль рогатого Силена з копитами хай пан пошукає когось іншого. Що ж стосується хлібної зупи, хай пан вважає, аби йому не довелося з'їсти кашу, яку він заварює.

З тим він уклонився і, запропонувавши своїй дамі руку, знову повів її у ряд танцівників.

Молодий Колальто провів пару поглядом, закипаючи від люті, що цей телепень барон не збирається

відступатися від гарненької панни фон Берка; зрозумівши, що свого противника він не зможе вивести з рівноваги, Колальто вирішив спробувати зробити це іншим способом. Наблизившись упритул до пари в танці, він так зграбно підставив баронові ногу, що той розпростерся на підлозі на весь зріст, а падаючи, повалив з ніг хоч і не панянку, але пана, що танцював поблизу них.

У рядах танцювальників зчинився безлад, музики перервали гру, залунав смішок, вигуки, питання, але замішання невдовзі закінчилося, бо барон уже знову стояв на ногах, допомагаючи підвестися панові, якого він штовхнув. Той спочатку дивився вовком, але помітивши, що його костюм, стрічки й мережива не зіпсовані, знову опанував себе й сказав, звертаючись до барона з беззаперечною гречністю, в якій була лише дрібка іронії:

— Я бачу, пан уміє внести певне розмаїття у втіху від танців.

Знявши капелюха, барон Юраніч приніс свої вибачення. А тоді оглянувся за панною фон Берка, але біля себе її не знайшов, бо юна дама, засоромлена й збентежена через безславну оказію, що сталася з її кавалером, покинула залу, ще коли там запанував безлад. Тим часом музика заграла знову, пари продовжили танець, а барон Юраніч, крокуючи поміж рядами танцюристів, підійшов до Колальто.

— Хай пан скаже, чи він мені це заподіяв навмисно, зі зла.

Молодий граф Колальто зверхньо глянув поверх голови барона й нічого не відповів.

— Я хочу знати, — повторив барон, — чи пан мені це заподіяв зі зла, аби підняти мене на сміх перед юною дамою.

⁹ Син Пана й німфи, якого зображували грубуватим і п'яним.

– Я не маю наміру, – сказав на це граф Колальто, – відповідати на запитання, яке мені ставлять у такому нахабному тоні.

– Пан мусить відповісти за шкоду, якої цим інцидентом завдав мені як шляхтичеві, – пояснив барон.

– Шляхтичем тут називає себе хтось, хто вдома у дерев'яних пантофлях поганяє своїх волів, – стенувши плечима, зауважив Колальто.

Жоден м'яз не поворухнувся на обличчі барона, але на його чолі побурячковів рубець від шаблі, досі майже непомітний.

– Що пан не бажає вволити мої вимоги, – не підвищуючи голосу, сказав він, – а продовжує мене ганьбити, то я більше не можу обходитися з паном, як із кавалером. Я врешт його, віддубасивши палицею, як хамовитого сільського наймита.

Граф Колальто звів руку, щоб ударити барона в обличчя, але той блискавично схопив її в залізні обчепки своєї руки.

Лише тепер Колальто заговорив з бароном іншим тоном.

– Тут не місце і не час, щоб залагоджувати справу, – сказав він, – але за годину пан знайде мене в саду Кінські перед великою ротондою. Головна брама замкнена, але бічна хвіртка відчинена. Там я буду до панових послуг.

– Це слово міцне, мов іспанське вино, – задоволено сказав барон і відпустив руку Колальто.

Домовилися, що поєдинок буде на шпагах, але без секундантів. На тому вони розійшлися, а невдовзі барон покинув дім і товариство, не попрощавшись із панною фон Берка.

Тим часом, увійшовши до одного з бічних покоїв, молодий Колальто натрапив там за картярським столом

на господаря дому, Зденка фон Лобковіца. Сівши біля нього, граф хвилю спостерігав за грою. А тоді запитав:

– Ваша ясносте, ви знаєте того, хто називає себе бароном Юранічем?

– Ти глянь, це гра, в якій усе вирішує зелена сімка, – пояснив йому пан фон Лобковіц, – її я сьогодні граю вперше. Юраніч? Так, я його знаю.

– Він з нашого кола? Шляхтич? – хотів знати Колальто. – У нього манери селянина.

– Юраніч? Може, манери й селянські, але він із доброї, справжньої шляхти, – сказав Зденко фон Лобковіц, що тримав у голові всі родоводи, як ніхто інший знаючись на питаннях походження.

Колальто ще якусь хвилю спостерігав за грою.

– Смішно, – сказав Зденко фон Лобковіц. – Якщо хтось у цій грі має зелену сімку й дзвінкового валета, то може грати як хоче, все одно мусить виграти. Однак в іншому – єврей Майзль не може позичити стільки, скільки можна програти в цій грі, якщо не думаєш головою. Що там з Лоренцом Юранічем? Перебрав з випивкою?

– Ні, але я все ж маю з ним катавасію, – відповів Колальто. – Сьогодні вночі я ще з ним зустрінуся.

Зденко фон Лобковіц поклав карти.

– З Юранічем? – вигукнув він здавленим голосом. – Іди й негайно заручися Божою опікою! Юраніч – пекельний фехтувальник.

– Але я теж незгірше послуговуюся своєю шпагою, – пояснив Колальто.

– Що там твоя шпага! Він тобі дасть прочуханки, цей Юраніч, він старий шляхтич, повір, із ним ліпше не зв'язуватися, я його знаю. Бийся з дідьком, але не з Лоренцом бароном Юранічем. Іди і владнай справу, твоя честь не постраждає, якщо перепросиш його, чи зробити це за тебе?

– Я повідомлю Вашій світлості, щойно справу буде владнано, – сказав Колальто.

Велика ротонда в саду Кінські була одним з місць, де празька шляхта любила розв'язувати свої суперечки за допомогою шпаги. Це був газон, довкола якого пролягала всипана гравієм стежка, а посередині газону між двох самотніх в'язів стояв фонтан, плюскіт якого було чутно вже здалеку. Оброслий мохом кам'яний бог морів, простершись, лежав на скелястому рифі, а нахилені над басейном русалки, тритони й сирени з обвітреного пісковики спрямовували свої переплетені струмені води на очерет, риф і крутою дугою до неба.

На цім газоні Колальто зустрівся з бароном, що привів із собою двох слуг-хорватів, які тримали в руках факели, бо місяць був у третій чверті. Ті двоє хорватів, молодики з хвацькими вусами, із шевелюрами, зв'язаними на потилицях у масивні вузли, схилившись, стали перед фігурами фонтана і, перехрестившись, бубоніли молитву.

– Для моїх людей, – пояснив барон графові Колальто, – мистецтво водограїв – неабияка дивовижа, подібного вони зроду не бачили. Вони гадають, що отой Нептун – то святий Лаврентій, мій покровитель і патрон, а русалок і тритонів мають за ангелів, зісланих з неба, аби підтримати святого мученика, освіжити його струменями води, бо він лежить на решітці¹⁰. Так, мої хорвати – побожні люди, вони ревно поклоняються святим, тут вони б на колінах пройшли всі церкви, якби в місті не було ще й шинків.

Він показав слугам, де вони мають стояти, аби світло їхніх факелів освітлювало газон і стежку. Противники

стали один навпроти одного на встановленій правилами відстані й привіталися шпагами. А тоді Колальто підняв із землі камінець і підкинув його вгору; обидва стояли непорушно, прислухаючись, а коли камінь упав, почався поєдинок.

Довго він не тривав. Колальто, який у своєму житті вже продірявив шпагою кілька чужих кафтанів, цього разу стояв перед кимось, хто міг битися одразу проти чотирьох: трьох він міг би, як-то кажуть, заткнути за пояс одразу, а четвертого б запитав, чи таких, як він, є тут більше. Барон Юраніч і справді був, як висловився фон Лобковіц, пекельним фехтувальником. Спочатку він не зрушив з місця, даючи Колальто змогу робити свої випадки. Але потім ударами й уколами шпаги погнав графа доріжкою і газоном до фонтана, питаючи його при цьому, чи йому не занадто свіжо й коли він востаннє бачив свого кузена, Франца Колальто; двічі прогнав його довкола басейну, а тоді знову газоном вигнав на доріжку й ще раз тим самим шляхом назад; а тоді було по всьому. Граф Колальто опинився у ситуації, що унеможливлювала як спротив, так і відступ. Його торс звисав над краєм басейну, а шпага барона цілилася йому в груди.

– На цім усе могло б закінчитися, – промовив барон, – я міг би прохромити тіло пана своєю шпагою без жодних докорів сумління і з такою ж легкістю, з якою випиваю келих вина. Всі нещастя й страждання цього убогого світу для пана би закінчилися.

Колальто мовчав. Краплі води, що струменіла від тритонів, падали на його обличчя. Дивно, але лише тепер, після цих слів, його охопив пекельний страх; під час поєдинку такого він не відчував.

– Якої пан думки про святе милосердя? – запитав барон. – Йому теж розповідали про те, наскільки воно

¹⁰ Св. Лаврентія мучили вогнем, поклавши на решітку.

миле Святому Духові і які великі заслуги отримує той, хто його практикує?

— Якщо пан подарує мені життя, — сказав Колальто, тремтячи від страху, — у моїй особі він назавжди матиме справжнього друга.

Барон свиснув коротко й різко.

— Я не мав наміру завоювати панову дружбу, — пояснив він, — і не знаю, для чого вона б мені знадобилася.

Тієї миті до вух Колальто долинула тиха музика: спів сопілки, скрипки і звук бубна. З-за кущів, повільно стаючи все гучнішою, лунала урочиста мелодія сарабанди.

— Може, пан у танцях спритніший, ніж в орудуванні шпагою, — продовжив барон. — У фехтуванні пан програв мені своє життя, а танцями може його в мене відвоювати.

— Танцями? — запитав Колальто, і йому раптом здалося, ніби все це — голос барона, плюскіт фонтана, вістря шпаги на його грудях і музика, що лунала тепер зовсім близько, — лише важкий сон.

— Саме так, танцями. Якщо пан хоче залишитися живим, він буде танцювати, — рубець на чолі барона знову спалахнув. — Пан довів до того, щоб юна дама сміялася наді мною. Пан танцюватиме.

Він відступив на пів кроку, і Колальто випрямився. Тепер він побачив, що позаду барона стояли не лише два факельники, а ще п'ять інших слуг-хорватів, на кожному з яких була ліврея барона. Три з них були музикантами, а ще два, в поглядах яких читалася небезпека, тримали в руках терцеролі.

— Пан танцюватиме відтепер аж до світанку, — прозвучав голос барона, — пан танцюватиме всіма вулицями Праги. Він не втомиться, я йому цього не раджу, бо, якщо зупиниться, отримає кулю в груди. Якщо пан не згідний, хай скаже. То як? Пан вирішив?

Два хорвати звели свої терцеролі, музиканти заграли, а Колальто, гнаний страхом смерті, почав танцювати сарабанду.

Це була дивна процесія, що тягнулася вулицями й площами нічної Праги. На чолі крокували факельники, за ними з флейтою, скрипкою та бубном ішли музиканти, слідом танцював граф Колальто, позаду нього, не спускаючи його з ока, ступали два молодики з терцеролями, а барон Юраніч, хоча і йшов останнім, вів, своєю шпагою вказуючи факельникам дорогу, якою вони мали йти.

То вгору, то вниз ішли вони вузькими кутастими вулицями, оминаючи палаци шляхти й вузькі, зі стрімкими дахами будинки міщан, оминаючи церкви й сади за мурами, винарні й кам'яні фонтани. Люди, яких вони зустрічали, не вбачали в цій процесії нічого дивного, гадаючи, що кавалер, який танцює, ідучи за музикантами, трохи перебрав з випивкою і має чудовий настрій, а його добрий друг з музикантами й лакеями провадить його додому, і ніхто й гадки не мав, що тут хтось у відчай танцює, щоб зберегти своє життя. Змучившись і виснажившись до краю, Колальто думав, що танцювати вже не може, що його серце от-от має розірватися на шматки, але чекати милосердя було годі, він мусив танцювати далі; і от вони якраз дісталися невеликого майдану, посередині якого стояла фігура Богородиці. Побачивши цю кам'яну статую, хорвати впали на коліна, перехрестилися й почали промовляти молитву, а Колальто, ледь совгаючи ногами по землі, переводив подих.

Барон Юраніч дзвінко й голосно засміявся.

— Присягаюся, цього я не планував, — сказав він, теж перехрестившись. — Але я мусив би здогадатися, що до цього дійде. Атож, мої хорвати побожні люди, вони знають, чим зобов'язані Христу і його Матері, а отой довгий

з терцеродем – найпобожніший з усіх. Радше собі руку відрубає, ніж у неділю піде красти коня.

Тим часом хорвати закінчили молитися, і лише один, той, що по неділях не крав коней, ще стояв навколішки, поки барон на нього не накинувся:

– Вставай, качка б тебе копнула! Пречиста Діва хоче бачити щось інше, не твою фізіономію.

У місті Празі були – і досі ще є – сотні розп'ять і кам'яних святих, що у страждених, благословляючих або молитовних позах стоять у нішах, перед порталами церков, шпиталями й притулками, на рогах будинків, майданах і на кам'яному мості. Защораз, оминаючи одну з таких фігур, хорвати падали на коліна, бубніли молитви й співали літанії, а Колальто мав короткий перепочинок. Спочатку барон Юраніч сприймав це спокійно, бо знав: якщо справа стосується святих речей, жартувати з хорватами не варто. Але згодом його дедалі більше почало дратувати, що у своїй простоті його слуги так підсобляють його ворогові, отож він розмірковував, як можна цьому завадити. І ось у цих роздумах баронові спало на гадку дещо, що видалося йому надзвичайно потішним, і він гучно засміявся. Так, це мала бути остання витівка, яку він цієї ночі хотів утнути графові Колальто. Свою сарабанду Колальто повинен танцювати на вулицях Єврейського міста, бо там нема ані розп'ять, ані фігур святих.

Єврейська діляниця Праги ще не була тоді обнесена стіною, ту звели вже в часи шведської облоги. З вулиць Старого міста можна було дістатися у Єврейське місто, і не треба було стукати в зачинену браму. Отож вуличкою Валентина барон повів свій гурт у єврейський квартал, вузькими звивистими провулками, вздовж цвинтарного муру аж до берега Влтави й знову назад, повз мікву, ратушу, мимо пекарні й зачинених м'ясних яток, через

порожнє торжище; музиканти грали, Колальто танцював, і дорогою не було жодної сакральної статуї, яка б дала йому змогу перепочити. То тут, то там, коли процесія проходила мимо, відчинялося вікно, з нього вигулькувала сонна чи налякана фізіономія, а потім вікно знову зачинялося. То тут, то там гавкав пес, якому валка видавалася підозрілою. І ось, коли обидва факельники й музиканти позаду них повернули з Циганської вулиці на вулицю Широку, де стояв дім верховного рабе Лоева, граф Колальто геть вибився із сил. Похитнувшись, він зі стогоном ухопився за груди й ослабим голосом покликав на допомогу.

Верховний рабе Лоев, який сидів у кімнаті нагорі над святими й магічними книгами, почув той голос і зрозумів, що голос лунає з глибин відчаю.

Він підійшов до вікна і, вихилившись із нього, запитав, хто то волає і чим йому можна допомогти.

– Ікону Ісуса! – з останнім подихом видихнув Колальто, продовжуючи хитатись у танці, – заради Бога святого, ікону Ісуса, інакше мені гаплик.

Окинувши коротким поглядом факельників і музикантів, Колальто в танці, лакеїв із терцеролями й барона в нападі сміху, верховний рабин збагнув, чому той танцівник волав, просячи ікону Ісуса, рабинові стало ясно, що людину треба рятувати від смерті.

Навпроти, на іншому боці вулиці, був будинок, знищений пожежею так, що залишилася тільки одна, почорніла від сажі й часу стіна. І верховний рабе вказав рукою на цю стіну. З місячного світла й плісняви, сажі й патьоків дощу, з моху й тиньку своєю магічною силою він утворив картину.

То був ессе homo. Але не Спаситель, не Син Божий, проте й не син теслі, що прибув у святе місто з галілейських пагорбів, щоб навчати народ і заплатити за своє

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.